

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2025. № 10.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.73>

УДК 339.564:631.15:338.439.5(477)

О. В. Шереметинська,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки праці та менеджменту,

Національний університет харчових технологій

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5409-8697>

**ТІНЬОВИЙ ЕКСПОРТ ЯК ЧИННИК ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ
ГЛОБАЛЬНОГО ЗЕРНОВОГО РИНКУ В КОНТЕКСТІ ВОЄННОГО
КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ**

O. Sheremetynska,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of

Labor Economics and Management,

National University of Food Technologies

**SHADOW GRAIN EXPORT AS A FACTOR DESTABILIZING THE
GLOBAL GRAIN MARKET IN THE CONTEXT OF THE ARMED
CONFLICT IN UKRAINE**

Стаття присвячена комплексному аналізу ключових аспектів функціонування зернового сектора України, його стратегічного значення для національної економіки та глобальної продовольчої безпеки. В контексті сучасних геополітичних викликів, зокрема повномасштабної військової агресії, що істотно впливає на стабільність аграрного ринку,

підкреслюється необхідність системного підходу до забезпечення довгострокової стійкості та ефективності цього сектора. Значна частина дослідження присвячена аналізу впливу тіньового експорту зерна, що становить загрозу для економічної стабільності держави та її репутації на міжнародній арені. Описано основні механізми тіньових операцій, їхні економічні наслідки у вигляді втрат бюджетних надходжень та викривлення конкурентного середовища. Представлено сучасні заходи боротьби з цим явищем, включаючи законодавчі ініціативи, посилення контролю з боку правоохоронних органів, діджиталізацію митних та податкових процедур, а також розширення міжнародної співпраці. Запропоновано стратегічні напрями стимулювання експорту зерна, що базуються на синергії зусиль держави, бізнесу, наукових кіл та міжнародних партнерів. Наголошується на тому, що успішне вирішення викликів, що стоять перед зерновим сектором України, залежить від скоординованої та комплексної взаємодії всіх ключових стейкхолдерів. Зроблено висновок, що лише за умови системного підходу Україна зможе не лише відновити, а й значно посилити свою позицію на світовому продовольчому ринку, забезпечуючи як власну, так і глобальну продовольчу безпеку. Перспективи подальших досліджень зосереджені на оптимізації механізмів державного регулювання та стимулювання експортної діяльності за підтримки міжнародних партнерів.

This article offers a comprehensive analysis of the key aspects of Ukraine's grain sector, highlighting its strategic significance for the national economy and global food security. In the context of contemporary geopolitical challenges, particularly full-scale military aggression significantly impacting agrarian market stability, the study emphasizes the necessity of a systemic approach to ensure the long-term sustainability and effectiveness of this sector. It delves into crucial areas, including the implementation of innovative agricultural technologies such as precision farming, bioengineering solutions, and modern soil fertility preservation

methods, which are fundamental for enhancing yields and minimizing negative environmental impact. Particular attention is given to the critical role of developing logistics infrastructure, encompassing not only restoration but also modernization and diversification of export routes. The article examines a range of issues related to the financial stability of the agricultural sector, including the need for accessible credit, agro-insurance programs, and fostering a favorable investment climate to attract capital. A significant portion of the research is dedicated to analyzing the impact of shadow grain exports, which pose a substantial threat to the state's economic stability and international reputation. The primary mechanisms of shadow operations, along with their economic consequences in terms of lost budget revenues and distorted competition, are described. Modern measures to combat this phenomenon are presented, including legislative initiatives, enhanced law enforcement control, digitalization of customs and tax procedures, and expanded international cooperation. Strategic directions for stimulating grain exports are proposed, based on the synergy of efforts among the government, businesses, scientific community, and international partners. These directions encompass further infrastructure modernization, refinement of financial support instruments, incentivizing deep grain processing to create value-added products, and active trade diplomacy. It is underscored that the successful resolution of challenges facing Ukraine's grain sector hinges on coordinated and comprehensive interaction among all key stakeholders. The conclusion asserts that only through a systemic approach can Ukraine not only recover but significantly strengthen its position in the global food market, thereby ensuring both national and global food security. Future research prospects focus on optimizing mechanisms for state regulation and export stimulation with the support of international partners.

Ключові слова: *тіньовий експорт зерна, економічні наслідки, державний контроль, аграрний сектор, міжнародна співпраця.*

Key words: *shadow grain export, economic consequences, state control, agricultural sector, international cooperation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Проблема тіньового експорту зерна з України є багатограним викликом, особливо в умовах війни, який виходить за рамки суто економічних збитків і має значний вплив на стратегічну роль країни на світовому зерновому ринку. В умовах, коли Україна є одним із ключових глобальних постачальників продовольства, ефективність та прозорість її агропродовольчого сектору стають критично важливими не лише для внутрішньої економічної стабільності, а й для забезпечення глобальної продовольчої безпеки [1].

Постановка проблеми полягає в тому, що неконтрольовані обсяги тіньового експорту зерна не лише призводять до колосальних втрат державного бюджету та спотворюють внутрішнє конкурентне середовище, а й підривають міжнародну довіру до України як надійного та передбачуваного торговельного партнера. Така діяльність створює ризики для іміджу країни, перешкоджає залученню іноземних інвестицій у аграрний сектор, а також ускладнює процеси інтеграції України до європейських та світових економічних структур, зокрема в частині гармонізації митних та фітосанітарних стандартів. В умовах повномасштабної війни, коли кожен ресурс є критично важливим, втрати від тіньового експорту особливо гостро відчуються, впливаючи на спроможність держави фінансувати оборонні та соціальні потреби.

Тому важливим є здійснення аналізу впливу тіньових потоків на світові ціни та стабільність ринків, зокрема дослідження, як обсяги необлікованого зерна можуть впливати на формування світових цін, створювати дисбаланси попиту та пропозиції, і з встановленням ступеню впливу на волатильність на глобальних ринках. Визначення впливу тіньового експорту на структуру світового зернового ринку та України як суттєвого гравця на ньому і відповідно вирішення проблеми тіньового експорту є стратегічним завданням для України, що безпосередньо впливає на її економічне

відновлення, євроінтеграцію та зміцнення її позицій як надійного та відповідального стратегічного гравця на світовому зерновому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль України на світовому ринку зерна та її експортний потенціал були висвітлені в ряді публікацій вітчизняних науковців, зокрема О. Лотиш, О. Довгаль, Р. Волошин, Г. Христенко, Л. Ярема, В. Казьмір, В. Тюляков та іноземних авторів серед них Дж. Ель Баз, П. Євангеліста, Ф. Джеблі, Е. Суїні та інші. Усі вони приділяли увагу питанням ролі України в реструктуризації світового зернового ринку, та з якими викликами вона стикається та особливості роботи в умовах війни. Проте недостатньо було розглянути аспекти впливу тіньового експорту зерна України на реструктуризацію світового ринку зерна.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексний аналіз впливу тіньового експорту зерна на стратегічну роль України на світовому зерновому ринку, що охоплює економічні, репутаційні та інтеграційні аспекти цієї проблеми.

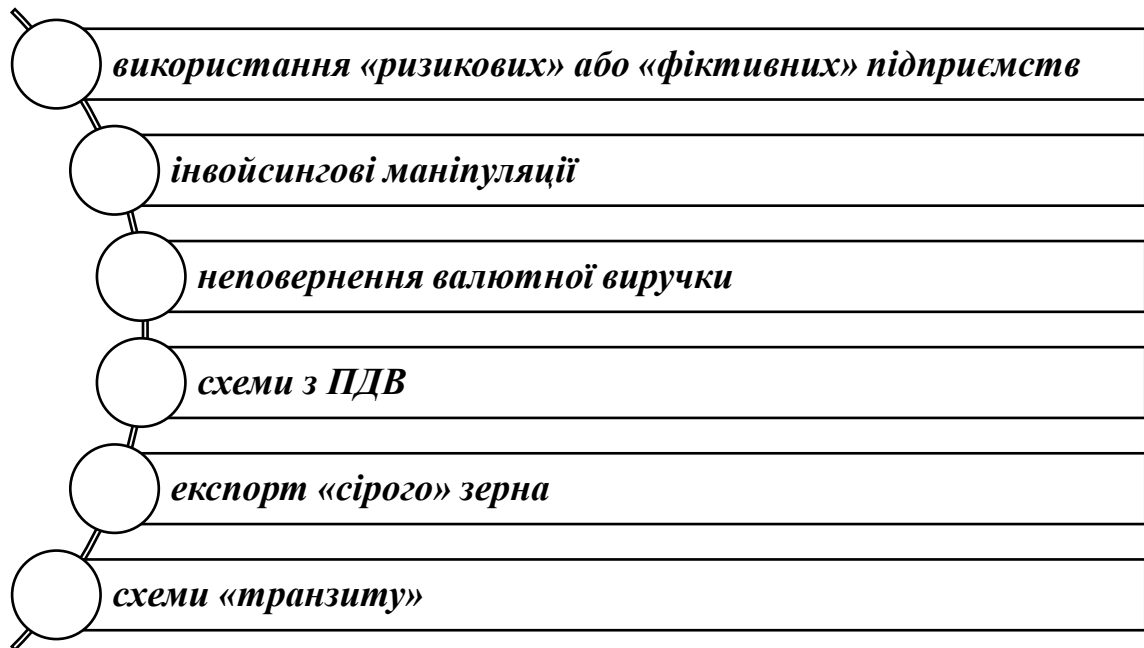
Виклад основного матеріалу дослідження.

Тіньовий експорт зерна в Україні являє собою комплекс незаконних операцій, спрямованих на виведення сільськогосподарської продукції за межі національного правового та податкового поля. Його сутність полягає в ухиленні від сплати податків (зокрема ПДВ та податку на прибуток), неповерненні валютної виручки, маніпуляціях з ціноутворенням та відсутністю належного обліку та контролю за обсягами та якістю експортованої продукції.

Основними способами цієї протиправної діяльності є [1,2,3,4], рис. 1.:

- використання «ризикових» або «фіктивних» підприємств, проявляється через створення одноденних фірм або залучення компаній з ознаками фіктивності для закупівлі зерна за готівку без офіційного оформлення, що дозволяє уникнути оподаткування на етапі придбання;

• заниження експортної вартості (інвойсингові маніпуляції), як правило при цьому використовується офіційне декларування занижених цін на експортоване зерно в митних документах порівняно з реальною вартістю. Різниця осідає на рахунках іноземних компаній-покупців (часто пов'язаних з експортером) і не повертається в Україну;

Рис. 1. Основні способи тінізації експорту агропродукції в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [1,2,3,6]

• неповернення валютної виручки, що також являється проявом нелегальної торгівлі, що здійснюється шляхом не забезпечення або затягнення повернення валютної виручки від продажу зерна на зовнішніх ринках експортерами у встановлені законодавством терміни, що є порушенням валютного контролю;

• схеми з ПДВ, це може бути неправомірне формування податкового кредиту або використання схем з «скрутками» для подальшого незаконного відшкодування ПДВ з бюджету або ухилення від його сплати при експортних операціях;

• експорт «сірого» зерна, як правило має форму відвантаження зерна, яке не було офіційно оприбутковано, вирощено на неоформлених землях або куплено без належних документів, що унеможлиблює його податковий облік;

- використання схем «транзиту», що здійснюється за рахунок оформлення зерна як транзитного, яке насправді призначене для продажу за кордоном, щоб уникнути внутрішніх податків та контролю.

Розглянуті способи дозволяють тіншовим гравцям отримувати неправомірні конкурентні переваги, завдаючи при цьому значних збитків державному бюджету та підриваючи довіру до українського агросектору на міжнародній арені. Так за 9 місяців 2023 року тіншовий експорт зерна був оцінений у 133,9 млрд грн, що майже 20 % загального зернового експорту за той період. [3,4]

У 2024 році експерти Бюро економічної безпеки оцінюють, що тіншовий експорт агропродукції, зокрема зерна, складає приблизно 6 % від загального обсягу експорту. Це зумовлює втрати податкових надходжень в розмірі близько 8,5 млрд грн. [3,6,7]

Організована злочинність протягом тривалого часу залишається системним явищем у Чорноморському регіоні, зокрема в контексті зернового експорту з України. Її глибока інтеграція в логістичні та торговельні ланцюги поставок зерна спричинила наслідки, що виходять за межі суто економічних втрат, охоплюючи соціальні та інституційні ризики. Згідно з даними, оприлюдненими головою Одеської обласної державної адміністрації, результати перевірки, проведеної у 2023 році, свідчать про те, що орієнтовно 30–40% зернових експортерів регіону здійснюють діяльність поза межами легального економічного простору [4].

Зміни в економічних відносинах спричиняють трансформацію форм злочинної діяльності, що проявляється як у зникненні окремих її типів, так і в появі нових криміногенних практик або модифікованих способів їх реалізації. Така еволюція обумовлена тим, що тіншова економіка та економічна злочинність функціонують як паразитарні утворення, які адаптуються до змін у правовій інфраструктурі господарської діяльності, зокрема до нових регуляторних норм, маркетингових орієнтирів, етичних стандартів ведення бізнесу тощо. У цьому контексті економічна злочинність

постає як форма девіантної соціалізації, що формується в межах конкретної історичної формації з урахуванням специфіки доступу до виробничих ресурсів, рівня соціального капіталу, інтенсивності ділових комунікацій та домінуючих ментальних установок у суспільстві [5].

В середньому, згідно з останньою статистикою, в Одеській області обробляється 901 вантажівка на день. Станом на жовтень 2024 року до морських портів прямували 6712 вантажівок із зерном. Цей значний обсяг експорту призвів до зниження світових цін на продукти харчування на 11,6%. Крім того, Україна отримує вигоду від генерування твердої валюти та звільнення зерноховищ для майбутнього врожаю, запобігаючи стрибкам внутрішніх цін. Кількість вантажівок, що прямують до Ізмаїла, зараз зменшилася, як і щоденний темп розвантаження, головним чином через постійні російські обстріли [6].

Тіньовий експорт зерна становить значну загрозу для економічної стабільності України, породжуючи комплекс негативних наслідків, які охоплюють як недоотримання до державного бюджету, так і погіршення макроекономічних показників та конкурентного середовища.

Передусім, ключовим наслідком є величезні втрати для державного бюджету. Це виражається у недонадходженнях від основних податків: податку на додану вартість (ПДВ), податку на прибуток підприємств та єдиного соціального внеску (ЄСВ). Уникаючи офіційного обліку та декларування реальних обсягів і вартості експортованої продукції, а також маніпулюючи схемами відшкодування ПДВ, тіньові експортери позбавляють державу значних фінансових ресурсів, які могли б бути спрямовані на критично важливі потреби – від фінансування оборони та соціальних програм до відбудови зруйнованої інфраструктури та підтримки економічного розвитку. За деякими оцінками, потенційні втрати бюджету від ненадходжень податків сягають мільярдів гривень щорічно, що є важливою проблемою, особливо в умовах триваючої повномасштабної війни [4,5,6]. Крім того, неповернення валютної виручки від тіньового експорту

призводить до скорочення надходжень іноземної валюти до країни, що негативно впливає на стабільність національної грошової одиниці та золотовалютні резерви Національного банку.

Недоотримання бюджету України від тіньового експорту зерна, за даними Бюро економічних розслідувань у 2024 році оцінюється у 3 мільярди гривень на рік, хоча раніше ця сума була значно більшою, досягаючи 8 мільярдів, а за деякими даними – 8,5 мільярдів гривень. Ці втрати пов'язані з незаконними схемами та ухиленням від сплати податків у сільськогосподарській галузі, що завдає шкоди економіці країни [7,8].

За інформацією, оприлюдненою Бюро економічної безпеки України у 2024 році, приблизно 6% від загального обсягу експорту аграрної продукції здійснюється через нелегальні канали, що свідчить про наявність значного сегмента тіньових операцій у зовнішньоторговельній діяльності агросектору. Унаслідок цього держава щорічно зазнає істотних фіскальних втрат, які, за попередніми оцінками, становлять близько 8,5 мільярда гривень [7,8].

У 2024 році детективи Бюро скерували до суду 26 кримінальних проваджень, що стосуються незаконного експорту аграрної продукції, тоді як ще 19 справ залишаються на етапі досудового розслідування [10].

Поряд з цим, тіньовий експорт викривляє конкурентне середовище на внутрішньому ринку, створюючи нерівні умови для ведення бізнесу. Сумлінні експортери, які дотримуються всіх законодавчих вимог, сплачують податки та несуть повну відповідальність за свою діяльність, опиняються у значно гіршому становищі. Вони не можуть конкурувати за ціною з «тіньовими» гравцями, які за рахунок ухилення від податків та інших схем мають можливість пропонувати нижчі закупівельні ціни сільгоспвиробникам або демпінгувати на експортних ринках. Це призводить до витіснення добросовісних учасників ринку, скорочення їхніх прибутків та обмеження можливостей для інвестицій у модернізацію та розвиток. Як наслідок, це стримує загальний розвиток аграрного сектору та його конкурентоспроможність на світовому рівні.

Тіньовий експорт ускладнює прогнозування обсягів поставок з України, що створює додаткову волатильність на світових біржах. За оцінками CEPR, війна в Україні спричинила стійке зростання цін на зернові, яке не було адекватно відображене у ф'ючерсних контрактах, що дезорієнтувало ринки та політиків [11].

Нелегальні поставки часто обходять офіційні канали, що призводить до перевантаження альтернативних маршрутів (наприклад, через Дунайські порти або сухопутні коридори), знижуючи ефективність міжнародної координації експорту, що також підриває репутацію України як надійного постачальника зерна, що може спричинити довгострокове зниження контрактної активності з боку міжнародних партнерів та інвесторів. Нелегальні потоки зерна часто не враховують потреби країн, що залежать від імпорту з Чорноморського регіону. Це особливо критично для держав Північної Африки та Близького Сходу, які традиційно імпортують українське зерно.

Нарешті, тіньовий експорт знижує інвестиційну привабливість України в цілому та аграрного сектору зокрема. Непрозорість ринку, високі корупційні ризики та відсутність передбачуваності відлякують потенційних іноземних та вітчизняних інвесторів. Компанії, які прагнуть працювати легально та прозоро, не бажають конкурувати з тіньовими схемами, що гальмує притік капіталу, необхідного для модернізації інфраструктури, впровадження нових технологій та збільшення доданої вартості агропродукції. Це, у свою чергу, обмежує потенціал зростання ВВП та створення нових робочих місць, уповільнюючи економічне відновлення країни.

Отже, тіньовий експорт зерна є системною проблемою, що підриває фінансову стабільність держави, спотворює ринкові механізми, шкодить сільгоспвиробникам і стримує загальний економічний розвиток, впливаючи на ключові аспекти функціонування економіки України.

Тіньовий експорт зерна в умовах війни в Україні є не лише внутрішньоекономічною проблемою, але й чинником глобальної дестабілізації. Він підриває прозорість ринку, сприяє ціновій волатильності, порушує логістичні ланцюги та знижує довіру до українського аграрного сектору. У контексті реструктуризації світового ринку зерна, викликаній війною, боротьба з тіньовими схемами має стати пріоритетом як для української держави, так і для міжнародних партнерів, зацікавлених у стабільності глобального продовольчого ланцюга.

Проблема тіньового експорту зерна залишається значним викликом для України, підриваючи її економічну стабільність та репутацію як ключового гравця на світовому ринку продовольства. Подолання цього явища вимагає комплексного та системного підходу, що інтегрує законодавчі, адміністративні та технологічні інструменти. Сучасні заходи боротьби охоплюють посилення нормативно-правового регулювання, що виражається у законодавчому закріпленні обов'язкової реєстрації податкових накладних до митного оформлення експорту сільськогосподарської продукції, як це передбачено Законом України №3706-IX. Впровадження індикативних (референтних) цін на зернові культури на етапі митного оформлення покликане протидіяти заниженню вартості товарів, що є однією з ключових схем ухилення від оподаткування та неповернення валютної виручки [9]. Паралельно, оперативні заходи правоохоронних та контролюючих органів, зокрема активна діяльність Бюро економічної безпеки, Державної податкової та Митної служб, спрямовані на виявлення та припинення незаконних схем, що часто включають використання «ризикових» підприємств та фіктивні операції. Ці інституції посилюють контроль за ланцюгами постачання та моніторинг банківських операцій для забезпечення своєчасного надходження валютної виручки. Критично важливим напрямом є автоматизація митних і податкових процедур, що включає повне впровадження електронного документообігу та інтеграцію інформаційних систем між різними державними органами. Крім того, розширення використання Нової

комп'ютеризованої транзитної системи (NCTS) сприяє реальному відстеженню транзитних вантажів та обміну інформацією з митними службами країн Європейського Союзу. Міжнародна співпраця через обмін інформацією з фінансовими та митними органами країн-партнерів та координацію дій щодо блокування транскордонних тіньових схем також відіграє значну роль.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Перспективи подальших розвідок та практичної імплементації заходів зосереджуватимуться на удосконаленні державних механізмів регулювання та стимулювання експортної діяльності. Це передбачає розробку більш гнучких моделей цінового контролю, які б враховували ринкову кон'юнктуру без створення перешкод для легального бізнесу. Важливим аспектом є впровадження стимулів для сумлінних експортерів, таких як пріоритетне митне оформлення та доступ до пільгового фінансування, що підвищить їхню конкурентоспроможність.

Зміцнення інституційної спроможності контролюючих органів шляхом надання достатніх ресурсів та навчання персоналу, а також формування міжнародних робочих груп для координації транскордонних зусиль є необхідними умовами для боротьби з тіньовим експортом зерна. Залучення фінансової та експертної підтримки від міжнародних партнерів залишатиметься критично важливим для реалізації реформ. У підсумку, послідовна та системна боротьба з тіньовим експортом є фундаментальною для забезпечення фінансової стабільності України, зміцнення її репутації та посилення стратегічної ролі на світовому зерновому ринку.

Література

1. Волошин Р. В. Зерновий експорт України в контексті світових змін і тенденцій. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. Економічні науки*. Випуск 28. 2018 С. 212-219.

2. Христенко Г. М., Ярема Л. В. Стан, тенденції та проблеми експорту зерна з України в умовах війни. *Агросвіт*. № 3, 2024. С. 52-57.
3. Казьмір В.А. Економічна сутність та особливості функціонування ринку зерна. *Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2020. № 33 С. 66-70.
4. Кіпер, О. «Відкритий меморандум про співпрацю між Одеською обласною державною (військовою) адміністрацією, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання». URL: <https://oda.od.gov.ua/vidkrytyj-memorandum-pro-spivpraczuu/> (дата звернення: 17.06.2025).
5. Мельничук Т. В. Амбівалентність економічної девіації: традиції та інновації правової науки: минуле, сучасне, майбутнє. Вип. 2. Одеса: Видавництво «Гельветика», 2017.
6. Tuliakov, V. Shadows in the Wheat Fields: Unravelling the Implications of Organized Crime in the Black Sea Grain Initiative. *Journal of Illicit Economies and Development*, 6(2): 2025. pp. 89-104. DOI: <https://doi.org/10.31389/jied.241>
7. «Чорний» експорт зерна: БЕБ долучилось до координаційної наради з питань логістики в сільському господарстві URL: <https://esbu.gov.ua/news/chornyi-eksport-zerna-beb-doluchylos-do-koordinatsiinoi-narady-z-pytan-lohistryky-v-silskomu-hospodarstvi> (дата звернення: 17.06.2025).
8. Частка «чорного» експорту зерна за 9 міс. перевищила 20%, держава недоотримала 134 млрд грн – БЕБ. URL: <https://bin.ua/news/economics/aic/303173-chastka-chornogo-eksportu-zerna-za-9-mis.html> (дата звернення: 17.06.2025).
9. Закон України від 09.05.2024 № 3706-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей експорту окремих видів товарів у період дії воєнного стану". URL:

<https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/79023.html> (дата звернення: 17.06.2025).

10. Марченко Н. БЕБ оцінило втрати бюджету через «чорний» експорт зерна у 8,5 млрд грн. URL: <https://landlord.ua/news/beb-oczynylo-vtraty-byudzhetu-cherez-chornyj-eksport-zerna-u-85-mlrd-grn>

11. Bondarenko O. From battlefield to market: How disruptions in Ukraine affected grain price trends. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/battlefield-market-how-disruptions-ukraine-affected-grain-price-trends>

References

1. Voloshyn, R.V. (2018), “Grain export of Ukraine in the context of global changes and trends”, *Podilskyi visnyk: silske hospodarstvo, tekhnika, ekonomika. Ekonomichni nauky*, vol. 28, pp. 212-219.

2. Khrystenko, H.M. and Yarema, L.V. (2024), “State, trends and problems of grain export from Ukraine under war conditions”, *Ahrosvit*, vol. 3, pp. 52-57.

3. Kazmir, V.A. (2020), “Economic essence and peculiarities of grain market functioning”, *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 33, pp. 66-70.

4. Kiper, O. (2023), “An open memorandum of cooperation between the Odesa Regional State (Military) Administration, state authorities, local self-government bodies, and business entities”. Available at: <https://oda.od.gov.ua/vidkrytyj-memorandum-pro-spivpraczyu/> (Accessed 17 June 2025).

5. Melnychuk, T.V. (2017), *Ambivalentnist' ekonomichnoi deviatsii: tradytsii ta innovatsii pravovoi nauky: mynule, suchasne, majbutnie* [The ambivalence of economic deviance: Traditions and innovations of legal science: past, present, future], vol. 2, Helvetica Publishing House, Odesa, Ukraine.

6. Tuliakov, V. (2025), “Shadows in the Wheat Fields: Unravelling the Implications of Organized Crime in the Black Sea Grain Initiative”, *Journal of Illicit Economies and Development*, vol. 6, no. 2, pp. 89-104. DOI: <https://doi.org/10.31389/jied.241>. (Accessed 17 June 2025).

7. Bureau of Economic Security of Ukraine (2025), “Black’ grain export: BES joined the coordination meeting on logistics in agriculture”, available at: <https://esbu.gov.ua/news/chorny-eksport-zerna-beb-doluchylos-do-koordinatsiinoi-narady-z-pytan-lohistryky-v-silskomu-hospodarstvi> (Accessed 17 June 2025).

8. BIN.ua (2025), “The share of ‘black’ grain exports for 9 months exceeded 20%, the state lost 134 billion UAH – BES”, available at: <https://bin.ua/news/economics/aic/303173-chastka-chornogo-eksportu-zerna-za-9-mis.html> (Accessed 17 June 2025).

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2024), The Law of Ukraine “On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the peculiarities of the export of certain types of goods during martial law”, available at: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkov-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/79023.html> (Accessed 17 June 2025).

10. Marchenko, N. (2025), “BES estimated budget losses due to ‘black’ grain export at UAH 8.5 billion”, available at: <https://landlord.ua/news/beb-oczinylo-vraty-byudzhetu-cherez-chornyj-eksport-zerna-u-85-mlrd-grn> (Accessed 17 June 2025).

11. Bondarenko, O. (2025), “From battlefield to market: How disruptions in Ukraine affected grain price trends”, available at: <https://cepr.org/voxeu/columns/battlefield-market-how-disruptions-ukraine-affected-grain-price-trends> (Accessed 17 June 2025).

Стаття надійшла до редакції 10.10.2025 р.